

Anadolu'nun Şehirleşme Sürecinde Tasavvufî Yapılanmaların Rolü

Aytekin YILDIRIM¹

Yusuf SAĞCI²

Öz

Şehirler, toplumsal, kültürel, fiziksel, ekonomik ve dini faktörlerin etkisiyle şekillenir ve sonraki nesillere rehberlik eden mekânsal yapılar olarak ortaya çıkarlar. Bu mekânsal yapılar maddi ve manevi birçok unsurun etkisi ile şekillenerek kendisinden sonraki devletlere yol haritası olmuştur.

Şehirleşme ve sosyolojik açıdan dünyada son şeklini alan bölgelerden biri Anadolu'dur. 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından Türklerin Anadolu'da gerçekleştirdiği fetihler ve bu fetihlerin sonucunda gerçekleşen Türkmen göçleri, bu bölgenin sosyolojik yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu değişim siyasi ve askerî yönüyle dünyevi karaktere sahipken diğer taraftan bu toprakların Türkleşmesi, İslamlaşması, imar ve iskâna açılmasında dinî-tasavvufî zümrelerin oynadıkları roller itibariyle dinî karaktere sahiptir.

Fethedilen Anadolu topraklarında kalıcı hâkimiyet kurmak isteyen devlet adamları bu toprakları imara ve iskâna açarak sosyal, kültürel, ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde dinî-tasavvufî zümreleri aktif olarak görevlendirmişlerdir. Bu zümreler gönüllü olarak bir taraftan Anadolu'da mevcut yerleşim yerlerini Türk-İslam anlayışına göre imar ve iskân sahası olarak yeniden şekillendirirken bir taraftan da yeni yerleşim yerlerini imar ve iskâna açmışlardır.

Dinî-tasavvufî zümre içerisinde abdal, âhi, derviş, baba vb. isimler ile anılan tasavvuf erbabı kişilerin buldukları bölgelere yaptıkları tekke, türbe, zaviye gibi yapılanmalar Anadolu'daki Türk şehirciliğinin temeli kabul edilmektedir. Anadolu'da ilk yerleşim yerleri bu zümreye ait tasavvufî yapılanmalar etrafında kurulmuş ve bu yerleşim yerleri Türkmen göçleriyle zamanla büyüyerek mahallelerin, köylerin, beldelerin ve şehirlerin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Anadolu'da fetihler sonucu dönüştürülen veya yeni kurulan yerleşkelerin merkezine İslam medeniyetini temsilen mescit ve camiler konumlandırılmıştır. Anadolu'da yerleşim yerlerinde gerçekleştirilen imar ve iskân faaliyetlerine bakıldığında, yerleşim yerlerinin mescit, cami gibi İslami fonksiyonlara sahip kurumları merkeze alarak ve bunların çevresinde diğer yapılanmalar oluşturarak Türk modeli şehircilik anlayışı ortaya çıktığı görülür.

¹ Şehit Ahmet Eyce Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Sivas, aytেকinyildirim5844@gmail.com

² Ahmet Ayık Spor Lisesi, Sivas, yusufsagci@gmail.com

Anahtar kelimeler: İmar, iskân, tekke, zaviye, cami, mescit

The Role of Sufi Organizations in the Urbanization Process of Anatolia

Abstract

Cities are shaped by various social, cultural, physical, economic, and religious factors which create spatial structures that guide future generations. These structures have been influenced by both material and immaterial elements and have become a blueprint for succeeding states.

Anatolia is a region where urbanization and sociology have reached a definitive form. After the Battle of Malazgirt in 1071, the Turks' Anatolian conquests and resulting Turkmen migrations significantly altered the sociological structure of the region. This change held both worldly and religious characteristics, with political and military factors on one hand and the roles of religious and Sufi groups in Turkification, Islamization, reconstruction, and settlement of these lands on the other.

The statesmen seeking permanent sovereignty over conquered Anatolian lands initiated reconstruction and settlement efforts by actively assigning religious-sufistic orders to carry out social, cultural and economic activities. These groups voluntarily reshaped existing settlements in accordance with Turkish-Islamic ideology and established new settlements for reconstruction and settlement purposes.

Structures including lodges, tombs, and zawayahs constructed by Sufis such as abdal, âhi, dervish, baba, etc. in their respective regions are recognized as fundamental components of Turkish urbanism in Anatolia. The initial settlements in Anatolia formed around the Sufi structures, with their growth over time due to Turkmen migrations. These settlements greatly contributed to the formation of neighborhoods, villages, towns, and cities.

Mosques and masjids, which symbolize Islamic culture, were located at the heart of the settlements in Anatolia that underwent transformation or were newly founded because of the conquests. When examining the zoning and settlement efforts in Anatolian colonies, it becomes apparent that the Turkish approach to urbanism developed by prioritizing institutions with Islamic purposes, including masjids and mosques, and constructing additional structures in proximity.

Keywords: Reconstruction, settlement, tekke, zawiya, mosque, masjid

Giriş

Anadolu, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin fethi ile birlikte hızlı bir Türkleşme süreci tanıklık etti. Türkler geldikleri bu coğrafyada kendilerinden önce kurulmuş pek çok kentle karşılaşmıştır. Bunun yanı sıra bazı bölgelerde ilk defa yeni yerleşmeler kurdular. Türkler bu şehirlerde tasavvufî zümre aracılığı ile Orta Asya'dan beri sahip oldukları geleneksel şehir kültürlerini Anadolu'daki yerli geleneklerle bir arada uygulamışlardır (Kesik, 2021).

Anadolu'da Türklere ait ilk yerleşim yerleri, tasavvuf erbabı kişiler tarafından kurulan tekke, türbe, zaviye gibi dinî fonksiyonlara sahip yapılar etrafında şekillendi. Bu yerleşim yerleri zaman içinde büyüyerek köylerin, mahallelerin ve sonunda şehirlerin temellerini atmalarına öncülük etti (Barkan, 1938). Bu yapıların inşasında gönüllü olarak katkıda bulunan abdallar, âhiler, dervişler, babalar ve benzeri dinî-tasavvufi zümreler, Anadolu'da, emniyetli bölgeler oluşturarak fetih, imar ve iskân faaliyetlerini yönlendirdiler ve adeta bir rehber görevi üstlenerek Türkmen göçlerine öncülük ettiler. Bu öncü kuvvet tarafından Anadolu'da kurulan dinî ve sosyal tesisler cazibe merkezleri haline gelmiş, kuruldukları bölgelerin şenlenmesini sağlamış; bu bölgelerde yaşayan halkın, tüccar ve yolcuların can ve mal güvenliğini sağlayarak onların her türlü ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Bu tesisler zamanla yanına kurulan cami, mektep, dükkân, han, hamam ve eğitim kurumları gibi diğer yapılarla birlikte külliye şeklini alarak kuruldukları ıssız yerleri iskâna açık hale getirmiş; buldukları yerleri köy, kasaba veya kaza hüviyetine dönüştürerek bölgenin şehirleşmesine katkı sağlamıştır.

Anadolu'nun şehirleşmesinde diğer bir dinî, fiziki unsur olarak bilinen cami, sadece bir ibadet mekânı olarak düşünülmemiş; han, hamam, çeşme, çarşı, medrese, tekke, zaviye gibi unsurları da içine alan çok fonksiyonlu kentsel ağırlıklı bir yapı olarak planlanmıştır.

Bu çalışma, Anadolu'nun şehirleşme sürecinde dinî fonksiyonların etkisini incelemekte olup, dinî-tasavvufi zümrelerin ve bu yapıların Anadolu'nun kültürel ve fiziksel dönüşümündeki rolünü aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Anadolu'nun Şehirleşmesinde Etkili Olan İslami Fonksiyonlar

Anadolu'da 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkler tarafından yapılan fetih hareketleri ve bunun sonucunda gerçekleşen Türkmen göçleriyle, burada kalıcı hâkimiyeti sağlamak için birtakım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler kapsamında dinî-tasavvufi zümre olarak kabul edilen abdallar, âhiler, dervişler, şeyhler, babalar gibi isimler ile anılan tarikat ehli kişiler Anadolu'da imar ve iskân faaliyetlerinin yürütülmesinde manevi bir rol üstlenmişlerdir. Bu dinî-tasavvufi gruplar, Anadolu'da kurdukları tekke, zaviye, türbe gibi dini fonksiyona sahip yapılar aracılığıyla Anadolu'da ilk yerleşim yerlerinin oluşmasına öncülük etmişlerdir. Bu yerleşim yerleri, insanlar için güvenli bölgeler oluşturmuş ve aynı zamanda cazibe merkezleri haline gelmiştir. Türk göçleri sonucunda bu yapıların çevresinde yeni yerleşim yerleri kurulmuş, bu yerleşim yerleri zaman içinde köylerin, mahallelerin ve sonunda şehirlerin temellerini atmıştır.

Anadolu'nun fethinden sonra gerçekleştirilen imar ve iskân faaliyetleri, şehirlerin fiziksel yapılarını şekillendiren diğer önemli bir İslami fonksiyon olan mescit ve camileri öne çıkarmıştır. Mahalleler, köyler ve şehirlerin mescit ve cami gibi kurumları merkeze almış, bu yapıların etrafında şekillenmiş ve bu sayede Türk şehirciliğinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

Dinî-Tasavvufi Yapılanmalarının Şehirleşmeye Etkileri

Anadolu'nun şehirleşmesinde dinî fonksiyona sahip olan dinî-tasavvufi yapılanmalar manevi bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Türk-İslam anlayışında, dinî bir ülküye dayanıp destek bulan bu yapılanmalar, Anadolu'daki fetih hareketlerini sağlam bir dünyevi imar ve iskân anlayışıyla desteklemişlerdir. Bu yapılanmaların yürütülmesinde dervişler, şeyhler, abdallar veya âhiler gibi tarikat ehli kişiler gönüllü olarak yer almışlardır. Bu çalışmalar, fethedilen Anadolu topraklarında kalıcı bir hâkimiyet sağlanmasında kritik bir rol oynamıştır.

Tarikat ehli olarak bilinen bu öncü gruplar, Anadolu'da buldukları bölgelere tekke, türbe, zaviye ve derbent gibi dinî yapılar kurmuşlardır. Bu yapılar, maharetleri sayesinde tarım, ticaret, hayvancılık, bağcılık, bahçecilik, değirmencilik gibi çeşitli işlerle uğraşarak bölgelerini cazibe merkezlerine dönüştürmüşlerdir. Bu cazibe merkezleri, göçebe Türkmenler için güvenli bölgeler ve çekici yerler olmuştur. Bu nedenle, imar ve iskân faaliyetlerinde öncelikli tercih noktaları haline gelmişlerdir.

Anadolu'nun Şehirleşmesinde Dinî-Tasavvufi Yapılanmalar

Anadolu'nun şehirleşme sürecinde, dinî-tasavvufi zümrelere ait tarikat yapılanmaları, farklı isimlerle anılsalar da aynı amaçları paylaşarak Anadolu'nun imar ve iskânına önemli etkilerde bulunmuşlardır. Bu süreçte, özellikle Yesevîler, Abdallar ve Âhiler gibi tarikatlara mensup olanlar, Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve şehirleşmesine büyük katkılar sağlamışlardır. Bu yapılanmalar, yaptıkları çalışmalarla kendilerinden sonra gelen göçebe Türkmenlere rehberlik etmiş ve aydınlatmışlardır. Bu öncü ve gönüllü faaliyetler, Anadolu coğrafyasının vatan toprağı haline gelmesine ve burada kalıcı bir hâkimiyet kurulmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Yesevîler

Anadolu'nun fethi, Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde Hoca Ahmet Yesevî geleneğine bağlı göçebe Türkmenler önemli görevler üstlenmişlerdir. Bektaşî, Babaî, Haydarî vb. isimleri ile anılan bu zümreler kurucuları aracılığı ile Ahmet Yesevî'ye bağlı olarak faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu yapılanmalar Anadolu'ya geldikten sonra bir kısmı gazilerle birlikte fütihat yaparken, bir kısmı civarda bulunan köylere, boş ve tenha yerlere yerleşerek müritleriyle birlikte ziraat ve hayvancılıkla meşgul olmuş, boş topraklar üzerinde kurdukları zaviye ve tekkeler ile büyük kültür, imar ve din merkezleri inşa etmişlerdir (Barkan, 1938).

Yesevîlerin etkisi, Anadolu'nun tarihini ve kültürünü derinlemesine etkilemiş ve bu tarikatın öğretileri, Anadolu'nun kimliğinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla, Yesevîlerin manevi liderlikleri ve öğretileri, Anadolu'nun şehirleşme sürecinde ve kültürel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Abdallar

Anadolu'da derviş ismi ile anılan, bazı kaynaklarda "Horasan Erenleri" adıyla bilinen bu zümrenin, bilhassa XIV. asırda Anadolu'da önemli bir kuvvete sahip olduğu bilinmektedir. Abdallar, fetih edilen bölgelerde yeni yerleşim yerleri kurarak Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu bölgelerde güvenli bölgeler oluşturarak Türkmenlerin yerleşik hayata geçmesine öncülük etmişlerdir. Bu dervişler "ölmüş toprakları diriltmek" ve "boş arazileri şenlendirmek" amacıyla Anadolu'nun farklı coğrafyalarına yayılmışlardır. Bu bölgelerde tekke ve zaviyeler dışında değirmenler, köprüler gibi altyapı projeleri ve imar faaliyetleri gerçekleştirerek, tarım ve ticaretin gelişmesine katkı sağlamışlardır (Barkan, 1938).

Sonuç olarak, Abdallar, Anadolu'nun şehirleşme sürecine hem fiziksel hem de sosyal olarak büyük katkılarda bulunmuş bir tarikat geleneğini temsil ederler. İnşa ettikleri yapılar, yaptıkları altyapı çalışmaları ve yerleşik hayata geçişi teşvik etmeleri, Anadolu'nun tarihini ve kültürel gelişimini derinlemesine etkileyen önemli unsurlardan biridir.

Âhiler

Âhi Evran tarafından Hacı Bektaş-ı Veli'nin tavsiyeleri ile Anadolu'da kurulmuş tarikat yapılanmasıdır. Bu yapılanma insanların sanat, ticaret, ekonomi gibi çeşitli meslek dallarında uzmanlaşmasını sağlayan, onları hem ekonomik hem de ahlaki yönden yetiştiren örgütlenmedir. Âhiler, çalışma yaşamını "iyi insan" temeli üzerine oturarak dürüstlük, doğruluk, kardeşlik gibi ahlaki değerleri vurgulamışlardır. Âhiler Anadolu'nun her tarafına yayılarak bu coğrafyanın Türkleşmesini, İslamlaşmasını, göçebe Türklerin yerleşik hayata geçmesini sağlamışlardır. Çok yönlü bakıldığında Âhilerin Anadolu Selçuklu ve Osmanlı döneminde sadece şehirlerde değil köyleri de içine alacak şekilde sosyal, askerî ve iktisadi bakımdan teşkilatlandığı görülmektedir (Barkan, 1938).

Sonuç olarak, Âhiler, Anadolu'nun şehirleşme sürecine sosyal, ekonomik ve kültürel olarak katkıda bulunan bir tarikat geleneğini temsil ederler. Toplumsal dayanışma, meslek uzmanlaşması ve ekonomik kalkınma gibi prensipleri benimseyerek, Anadolu'nun şehirleşmesine olumlu etkilerde bulunmuşlardır.

Dinî-Tasavvufi Yapılanmaların Şehirleşmeye Katkıları: Tesislerin Rolü

Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve burada kalıcı hâkimiyet kurulması sürecinde dinî-tasavvufi zümre olarak bilinen abdal, âhi, derviş, baba gibi tasavvuf erbabı kişiler, etkin görevler üstlenmişlerdir. Bu yapılanmalar buldukları bölgelerde zaman içerisinde oluşacak yerleşim merkezlerinin çekirdeğini teşkil eden tekke, zaviye, türbe gibi adlarla anılan dinî ve sosyal yapılar kurmuşlardır. Bu yapılar, güvenli bölgeler olarak kabul edilmiş ve cazibe merkezleri haline gelmiştir. Dolayısıyla, göçebe Türkmenler için yerleşik hayatı tercih etmeleri için öncelikli noktalar olmuşlardır.

Tarikat ehli bu kimseler Anadolu'da fethedilen bölgelere yerleşerek keşif gücü niteliğinde Anadolu'ya gelen diğer göçebe Türkmenlere rehberlik etmiş ve yol göstermişlerdir. Bu dinî-tasavvufi yapıların Anadolu'da oluşturdukları güvenli bölgeler ve cazibe merkezleri diğer İslam unsurlarının bu bölgelere gelmelerine ve yerleşmelerine zemin hazırlamıştır. Bu zümrenin bir kısmı fetihlerde yer almış, gazilerle birlikte memleket açmış ve fütuhat yapmışken, diğerleri boş ve tenha bölgelerde müritleriyle birlikte tarım ve hayvancılık yaparak yeni yerleşim yerlerini kurmuşlardır. Bu çabalar sonucunda boş topraklar üzerinde kurulan tekke, zaviye, türbe, derbent gibi kurumların çevresinde zamanla büyük kültürel, imar ve dinî merkezler oluşmuş, bu merkezlerin etrafında yeni yerleşim yerleri gelişerek Türk şehirciliğinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur (Barkan, 1938).

Tekkeler

Tarikat ehli insanların barındıkları, ibadetlerini gerçekleştirdikleri, dini eğitim aldıkları ve manevi rehberlik aldıkları dergâh tarzı yapılanmalardır. Tekkelerin mimari yapısı tarikatın özelliğine göre şekillenmekte olup sadece bir mekândan ibaret tekkelerin yanı sıra, daha geniş alana yayılmış ve içerisinde birçok yapıyı bulduran külliye tarzı tekkeler de bulunmaktadır. Tekkeler, zaman içinde etrafında han, hamam, cami gibi yapıları da barındıran daha büyük yerleşim yerleri haline geldi. Tekkelerin etrafında gelişen bu yerleşimler, Anadolu'da şehirleşmenin artmasına katkıda bulundu.

Tekkeler genellikle tarikatın kurucuları olan şeyhlerin veya dervişlerin isteği üzerine inşa edildi. Bu da Anadolu'nun farklı bölgelerinde farklı tarikatlara ait çok sayıda tekkenin oluşmasına yol açtı. Ayrıca inşa edilen tekkelerde dinî eğitimin yanı sıra ziraat, güvenlik ve ticaret gibi konularda da faaliyet yürütülmüştür. Çok amaçlı kurulan bu yapılanmalar Anadolu ve Balkanlar'da Erenköy, Veliköy, Tekkeköy, Dedeköy, Tekkekızıllar, Tekkeyenicesi, Tekkekaya gibi köy isimlerinde yer almalarından dolayı buraların dervişler tarafından kurulduğuna işaret etmektedir. Tasavvuf erbabı şeyh ya da dervişler fethedilen yerlerde inşa edip kurdukları tekkelerle sadece buldukları bölgedeki toprakları değil aynı zamanda burada bulunan insanların gönüllerini de fethetmişlerdir (Kara, 1999). Sonuç olarak, Anadolu'daki tekkeler, dinî eğitimin yanı sıra ekonomik ve toplumsal etkilere de sahip önemli merkezlerdir. Bu tesisler, Anadolu'nun şehirleşmesine katkıda bulunarak hem dinî hem de sosyal olarak önemli bir rol oynadılar.

Zaviyeler

Zaviyeler, günümüzde açık ev olarak tanımlanabilecek yerlerdi ve genellikle han veya kervansarayların olmadığı bölgelerde yer alırlardı. Bu mekanlar, yolcu ve tüccarların dinlenmeleri, barınmaları ve ihtiyaçlarını karşılamaları için kurulmuş hayır müesseseleriydi. Yani hem dinî hem de sosyal birer merkez olarak işlev görürlerdi (Faroqhi, 1994).

Zaviyelerin yönetimi derviş veya şeyh adı ile anılan dinî motifli yöneticilere ait olup bu yapıların güvenliği yine dervişler veya diğer ismiyle şeyh tarafından sağlanmaktaydı. Bu barınaklarda kalan misafirlerin ihtiyaçlarını gidermek için bu yapıların çevresine han, hamam, cami gibi yapılanmalar imar edilmiş, böylece zaviyelerin bulunduğu bölgeler büyüyerek yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. (Öztuna,1952). Sonuç olarak, zaviyeler, Anadolu'nun şehirleşme sürecine dinlenme ve barınma imkanı sunarak, güvenliği sağlayarak ve yeni yerleşim yerlerinin oluşmasına katkıda bulunarak önemli bir rol oynadılar. Hem dinî hem de toplumsal olarak Anadolu'nun tarihinde etkili birer unsurdular

Derbentler

Derbentler, bugünkü anlamda küçük kaleleri ifade ederlerdi. Bu yapılar, yolların kavşak noktalarında ve merkezi konumda inşa edilirdi. Yolculuk yapanlar için emniyet sağlama görevi görürlerdi. Aynı zamanda derbentler, dinî ve tasavvufî zümrelerin, özellikle abdal, âhi, derviş, baba gibi tasavvuf erbabının uğrak noktaları haline gelirdi (Orhunlu, 1984).

Yol emniyetinin dışında derbentler ikinci mühim rol olarak çevresine kurulan köy, kasaba, belde vb. yerleşkelerle ıssız yerleri şenlendirmiş, buldukları bölgeleri iskâna açmıştır. Bu maksatla tasavvuf ehli bazı kimselerin bu türden yerlerde buldukları, imar ve iskân faaliyetleri ile uğraştıkları bilinmektedir (Faroqhi,1994). Sonuç olarak, derbentler, Anadolu'da güzergahların kavşak noktalarında yer alarak yolculuk yapanlara emniyet sağlarken, aynı zamanda çevresine yerleşim yerleri kurulmasına ve bu bölgelerin şenlenmesine katkı sağladı. Bu da Anadolu'nun şehirleşme sürecine önemli bir etken olarak görülmüştür.

Mescit ve Camilerin Şehirleşmeye Etkileri

İslam medeniyetinde ilk müessese, ilk kurum mescit yani camidir. Bu müessese için İslam dininde, ibadet yerini adlandırmak amacıyla önce mescit kavramı kullanılmış, daha sonra ise “bir yere toplayıcı, bir araya getirici” anlamına gelen cami ismi verilmiştir (Yazıcı,2019).

Türk-İslam devletleri döneminde Anadolu'ya yeni kurulan veya fetihlerle ele geçirilen şehirlerde öncelikle bu şehirlere yeni isimler verilirdi. Sonrasında ise bu şehirlerin merkezinde yer alan, genellikle gayrimüslimlerin ibadet ettiği en büyük ibadet merkezi camilere dönüştürülürdü veya şehir merkezine bir cami inşa edilerek yeni bir başlangıç gerçekleştirilirdi (Ökdem, 2019). Bu dönüşüm, şehirlerin İslam kültürüne uyum sağlamasına ve yerleşik hayata geçişin simgesi haline gelmesine katkı sağladı.

İslam medeniyetinde cami sadece ibadet için kullanılan bir mekân olarak düşünülmezdi. Aynı zamanda han, hamam, çeşme, çarşı gibi unsurları içeren kentsel ağırlıklı bir yapı olarak tasarlanırdı. Bu planlama gereği olarak Türk-İslam devletlerinde sosyal, iktisadi ve dinî hayatı kucaklayan bir yapıyı ortaya çıkarırken, şehirlerin sosyal ve kültürel merkezlerini de şekillendirirdi. Anadolu'nun fethinden sonra gerçekleşen Türkmen göçleri ve imar faaliyetleri, mescitler ve camileri merkeze alarak Türk şehircilik modelini oluşturdu. Bu modelde mescitler ve camiler, şehirlerin ve yerleşim yerlerinin çekirdeklerini oluşturdu ve Anadolu'nun şehirleşme sürecine önemli bir rehberlik ve öncülük etti.

Sonuç olarak, mescitler ve camiler sadece ibadet yerleri olarak değil, aynı zamanda şehirlerin merkezini oluşturan ve kentsel hayatı şekillendiren önemli yapılar olarak Anadolu'nun şehirleşmesine katkı sağlamışlardır. Bu tesisler, İslam'ın yayılması ve Türk kültürünün yerleşik hayata geçişi sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Mescitler

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren mescitler, Müslümanların toplandığı ve ibadet ettiği mekânlar olarak hizmet verdi. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in döneminde Medine'de inşa edilen Mescit-i Nebevi bu tür yapıların ilki olarak kabul edilir. İslam medeniyetindeki şehirleşme modeli, bu mescidin etrafında şekillenmeye başladı. Mescitler, genellikle şehir merkezinden uzakta bulunan mahallelerin merkezine yerleştirilirdi. Bu mahalleler, farklı milletlerden ve sosyal kesimlerden insanların yaşadığı, şehrin minyatürü niteliğinde olan yerleşim bölgeleriydi. Mescitler, bu mahallelerin merkezinde bulunarak toplumun manevi ihtiyaçlarını karşılamak ve ibadet için bir araya gelmelerini sağlamak amacıyla kullanılırdı.

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yapılan Türk göçleri sonucunda şehirlerin nüfusunun artmasına bağlı olarak her millettten ve sosyal kesimden insanların yaşadığı şehrin minyatürü tarzında ve birbirinin devamı niteliğinde mahalleler oluşmuştur. Bu mahallelerde imar ve iskân faaliyetlerinde mescitler merkeze alındığından, bu merkez etrafında yapılan evler ile mahalleler şekillenmeye, büyümeye ve bunların sayısının artması ile şehirler oluşmaya başlamıştır. Sonuç olarak, mescitler İslam medeniyetinde şehirleşmenin önemli bir unsuru olarak görülür. Özellikle Türk-İslam medeniyetinde mescitler, şehirlerin mahallelerinin merkezine yerleştirilerek şehirleşme sürecinin şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Camiler

Camiler, İslam medeniyetinde mescitlere göre daha büyük ve kapsamlı yapılar olarak kabul edilirler. Türk-İslam devletleri döneminde, özellikle Anadolu'da, camiler şehirlerin merkezinde dinî, sosyal ve iktisadi fonksiyonları olan önemli yapılar olarak inşa edilirdi. Bu camiler, şehircilik ve sosyal hayatın merkezi haline geldi. Şehrin mihenk taşı olarak kabul edilen "Cami-i Kebir" veya diğer adıyla "ulu camiler," şehirlerin kimliğini oluşturmada büyük bir etkiye sahip maddi unsur olarak Anadolu şehirlerin kimliğinin oluşmasında etkili olmuştur.

Anadolu'da şehrin merkezinde bulunan ve birbirinden farklı fonksiyonları icra eden camiler fiziki mekân olarak sosyal, iktisadi ve dini hayatın içinde yer alarak imar ve iskân alanında cami merkezli bir şehirleşme modelini ortaya çıkarmıştır. Bu şehircilik modelinde cami şehrin merkezine alınarak diğer unsurlardan eğitim merkezleri medreseler, dinî hayatın parçası hâline gelen tekke ve zaviyeler, ticari hayatın merkezi konumunda bulunan çarşı, pazar ve bedestenler caminin çevresine yapılmıştır. İnsanların mahrem hayatını yaşadıkları mahalle tarzı yerleşim yerleri ise bu yerleşkelerin dışında ve bunların etrafında şekillenmiştir (Yılmaz, 2019). Sonuç olarak, camiler İslam medeniyeti içerisinde şehirleşmenin ve sosyal hayatın merkezinde yer alan önemli yapılanmalardır. Özellikle Anadolu'da cami merkezli bir şehirleşme modeli oluşmuş ve bu model, şehirlerin kimliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Sonuç

Bu çalışma, Anadolu'nun tarihsel şehirleşme sürecinde dinî-tasavvufi zümrelerin rolünü inceledi ve bu grupların şehirleşmeye ortaya koymayı amaçladı. Araştırma, abdallar, âhiler, dervişler ve babalar gibi tasavvuf erbabının dinî ve manevi unsurların yanı sıra fiziki yapılar inşa ederek şehirleşmeye etki ettiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve şehirleşmesi süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleri, bu bölgelerin şehirleşmesine katkı sağlayan dinî ve sosyal tesislerin kurulmasına yol açmıştır. Tasavvuf ehli kimseler tarafından inşa edilen bu tesisler, bölgede yaşayan halkın, tüccarların ve yolcuların can ve mal güvenliğini sağlamış, temel ihtiyaçlarını karşılamış ve böylece ıssız bölgeleri iskâna açık hale getirmiştir. Ayrıca, bu tesisler zaman içinde cami, mektep, dükkân, han, hamam ve eğitim kurumları gibi diğer yapılarla birlikte külliyeler oluşturmuş ve bu külliyeler etrafında yeni yerleşim yerlerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Bu süreç, Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve şehirleşmesinin temel taşlarından biri olmuştur (Sağlam, 2013).

Anadolu'nun şehirleşmesinde maddi unsur olarak kabul edilen cami ve mescitlerin İslam dünyasında ve onun bir parçası olan Türk İslam devletlerinde, dinî vasfının yanında başka işlevselliklerinin de olduğu aşıkardır. İslam medeniyetinde cami sadece bir ibadet mekânı olarak görülmemiş, aynı zamanda han, hamam, çeşme, çarşı gibi unsurları da içeren kentsel bir yapı olarak planlanmıştır.

Şehirleşme bağlamında, Türk-İslam devletlerinin şehir planlaması, genellikle merkezi bir konumda bulunan ve "cami-i kebir" olarak adlandırılan ulu caminin etrafında şekillenmiştir. Sosyal ve ekonomik yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri olan pazar yerleri, caminin yakınında kurulmuş ve insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için düşünülen ticaret merkezleri de caminin yanına inşa edilmiştir. Ayrıca, hanlar, hamamlar, kütüphaneler, türbeler ve zaviyeler gibi külliye'nin diğer unsurları da genellikle caminin çevresinde konumlandırılmıştır. Cami, bu mekânsal düzenlemelerle sosyal yaşamın merkezine alınmış ve bu, Anadolu'nun imar, iskân ve şehirleşme alanında cami odaklı bir şehirleşme modelinin gelişimine yol açmıştır. Bu model, hem İslam dünyasında hem de Anadolu'da şehirlerin organik ve işlevsel bir şekilde büyümesine katkıda bulunmuş, şehirlerin kimliğini şekillendirmiş ve sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın merkezi olarak camiye benimsemiştir. Bu nedenle, Türk-İslam devletlerinin şehirleşme modelleri incelendiğinde, caminin bu sürecin temel taşı olduğu açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak, dinî-tasavvufî zümrelerin kurduğu tesisler, Anadolu'nun şehirleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuş ve bu sürecin anahtar oyuncularından biri olmuştur. Bu çalışma, bu önemli tarihsel sürecin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1994). *Türklerin içtimai ve iktisadi tarihi*. İstanbul.
- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). *Karama yöntem araştırmalarına genel bir bakış*. Ankara.
- Barkan, Ö. L. (1938). Kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, Ankara.
- Faroqhi, S. (1994). *Osmanlı kent ve kentliler*. İstanbul.
- Halacoğlu, Y. (1995). *Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. Ankara.
- Kara, M. (1999). *Din, hayat, sanat açısından tekkeler ve zaviyeler*. İstanbul.
- Kesik, M. (2021). *Selçuklu müesseseleri ve medeniyeti*, İstanbul.
- Köse, O. (2019). *Osmanlı kültüründe şehir ve cami*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Orhunlu, C. (1984). *Osmanlı Devleti'nde şehircilik ve ulaşım*. İzmir.
- Ökdem, S. (2019). *İslam medeniyet tasavvurunda şehir: Medine, cami ve hayat* (1. baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Öztuna, Y. (1952). *Bellekten*, Ankara: T.T.K Yayınevi.
- Sağlam, S. (2013). *Türkiye seyahatnamelerine dair*. *Türk Yurdu Dergisi*, 24-31.
- Talbot, M. (2021). *Tarih araştırmasına başlamak*. Editör. A. Şimşek *Tarih için Metodoloji*, 5. Baskı (279-281), Ankara.
- Yazıcı, N. (2019). *Bir eğitim-öğretim kurumu olarak cami: Cami ve hayat* (1. baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yılmaz, K. (2019). *Hayatın merkezinde fonksiyonel cami: Cami ve hayat* (1. baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.